

Meine lieben Kinderchen!
'Een krachtige aansporing om elkaar en onze kinderen te leren het kwade te keren en niet alleen voor jezelf te gaan.'

BEATRICE DE GRAAF

Valerie Riedesel

Wichtigste Unterrichtsprinzipien sind die
NEVELKINDEREN
Vermeidung des Flüchtlings - Laufs als Vorbild

Hoe Anna en haar broers en zusjes
Himmlers wraak overleefden

Worum? So in viele anderen Dingen
MOZAÏEK

Nevelkinderen

Valerie Riedesel

Nevelkinderen

*Hoe Anna en haar broers en zusjes
Himmlers wraak overleefden*

Vertaald door Els van Enckevort

Uitgeverij Mozaïek • Utrecht

ISBN 978 90 239 5724 9
ISBN 978 90 239 5725 6 (e-book)
NUR 320, 402

Vertaling: Els van Enckevort
Ontwerp omslag: Studio Ron van Roon
Omslagbeelden: Lotte von Hofacker met haar kinderen, 1940; De brief van Cäsar von Hofacker uit april 1944 aan zijn twee oudste kinderen ter gelegenheid van hun vormsel © Familie von Hofacker/Riedesel
Lay-out en dtp: Gerard de Groot

Oorspronkelijk uitgegeven door SCM Hänsler, een imprint van SCM Verlagsgruppe, Hotzgerlingen, Duitsland, onder de titel Geisterkinder.

Nederlandse uitgave © 2019 Uitgeverij Mozaïek, Utrecht
Oorspronkelijke uitgave © 2017 SCM Hänsler in der SCM Verlagsgruppe GmbH, 58452 Witten, Germany (www.scm-haenssler.de)

www.uitgeverijmozaiek.nl

Alle rechten voorbehouden

Uitgeverij Mozaïek vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Aanbeveling

‘Neem goed en bloed ons af’. Die zinsnede uit een oude berijming van het Lutherlied zullen niet veel mensen kunnen nazingen. Maar dat was wel de consequentie van de keuze van de verzetstrijders in Duitsland, ten tijde van de naziheerschappij. Wanneer zij ervoor kozen om zich bij het verzet tegen Hitler aan te sluiten, liep hun familie direct gevaar. Op verraad van de vader stond meedogenloze straf voor de moeder en de kinderen, zij werden in ‘Sippenhaft’ genomen, een vorm van collectieve strafoplegging waarbij de hele familie in het concentratiekamp verdween en hele jonge kinderen elders ter adoptie werden weggegeven.

Daarover gaat het boek van Valerie Riesel, barones Zu Eisenach. Zij heeft op basis van brieven en dagboeken het lot gereconstrueerd van haar grootvader, Cäsar von Hofacker, de neef van Claus Schenk, graaf van Stauffenberg. Von Hofacker zat tijdens de Tweede Wereldoorlog in Parijs, en probeerde daar contacten tussen de samenzweerders rond Stauffenberg en de Franse *résistance* te leggen. Ook deed hij nog een poging de destijds in Duitsland zeer populaire generaal Erwin Rommel voor het complot tegen Hitler te winnen. De aanslag van 20 juli 1944 mislukte evenwel. Von Hofacker werd gearresteerd en opgehangen. Zij vrouw en de twee oudste kinderen kwamen in kamp Stutthof, de jongste drie werden door de Gestapo in een kinderdhuis geplaatst en mochten niemand vertellen wie ze eigenlijk waren.

Dit boek is daarmee een hartverscheurende herinnering aan hun vader, maar ook een verslag van de manier waarop de moeder en de kinderen hun leed proberen te dragen. Ze troosten elkaar onderling met woorden van hun vader, die hij eerder in brieven opschreef. 'Je leeft niet voor jezelf,' had hun vader in 1943 bijvoorbeeld geschreven, 'de mens is er in de eerste plaats voor anderen.' En: 'Het gaat erom hoe je je lot draagt, sterk en dapper.' Dat doen de kinderen, ook al worden ze van transport op transport gezet en ook al gaan ze er bijna aan onderdoor. Na veel omzwervingen vinden ze elkaar in juli 1945 wonderlijk genoeg weer terug.

Deze zeer persoonlijke reconstructie van Valerie Riesedel, de dochter van Anne, de oudste dochter van Von Hofacker, is niet alleen een schokkend en ongelooflijk historisch verhaal. Het laat de moed zien van mensen in grote nood, die binnen de zeer beperkte ruimte die ze hadden toch probeerden te 'doen wat in hun macht lag om te doen om het kwade te keren,' in de woorden van Bonhoeffer (die in het boek ook een rol speelt).

Zo blijft 75 jaar na de oorlog niet alleen de herinnering aan het leed over. Eens te meer springlevend en inspirerend is het voorbeeld van moed en geloof van één gezin. Die kracht van de persoonlijke overtuiging kan ook lezers van nu aansporen het kwade te keren. Het boek is daarmee ook een les, om elkaar en onze kinderen al in goede tijden te leren niet alleen voor jezelf te gaan, maar ook voor anderen pal te staan.

Beatrice de Graaf

Inhoud

Kinderjaren in oorlogstijd

1. Hoe het begon	13
2. Thuis aan de Simssee	20
3. Een laatste bezoek	28

Aanslag en vervolging

4. Cäsar von Hofacker	39
5. Parijs, 20 juli 1944	52
6. Huiszoeking	59
7. De arrestatie	63
8. In de politiegevangenis aan de Ettstraße	69
9. Het vertrek van de kleintjes	76
10. In het kindertehuis van de NSV, de nationaal- socialistische Volkswohlfahrt	81
11. Gevangen in bombardementen	90
12. De tocht begint	97
13. Het verhoor	103

Himmlers gevangene

14. Lotgenoten	111
15. Familieband als speelbal van de macht	121
16. Kampleven	134
17. Verweesde kinderen	148
18. De moeilijkste uren	157

19. Vlucht voor het Rode Leger	166
20. SS-strafgevangenis Matzkau	170
21. Op transport naar Buchenwald	177
22. Nieuwelingen	182
23. Wachten op de Amerikanen	186
24. Het uur der waarheid: 3 april 1945, drie uur 's middags	195
25. De bevrijding	201
26. De reis gaat verder	206
27. 'Gevangene Bonhoeffer, meekomen!'	213
28. Klaarmaken voor de laatste etappe	221
29. De mythische Alpenvesting	227

Vrijheid in termijnen

30. Tussen Wehrmacht en SS	237
31. Voor de tweede keer bevrijd	249
32. Gast van de Amerikanen	256
33. Eindelijk weg	262
34. Terug naar het normale leven	266
35. Een nieuw begin	277

Nawoord van de auteur	290
Nawoord door Christa von Hofacker	293

Noten

Stamboom van de familie von Üxküll-Gyllenband	302
Stamboom van de familie von Hofacker	303
Stamboom van de familie Schenk von Stauffenberg	304

Gebruikte afkortingen

Personenregister

Geraadpleegde literatuur

Fotoverantwoording

Kinderjaren in oorlogstijd

1

Hoe het begon

Zuid-Tirol, april/mei 1945

Het lawaai van de motoren dreunt hard door in de vrachtwagen. Moeizaam banen de legervoertuigen zich een weg omhoog door de smalle straten, waarbij ze meer moeite lijken te hebben met de sneeuw dan met de stijging. De sneeuw valt in dichte witte vlokken neer op het ongewone reisgezelschap. Het is alsof ze met elke meter de lente verder achter zich laten en teruggaan naar de winter, zij het in de wetenschap dat ze op weg zijn naar een plek waar ze eindelijk veilig zullen zijn. De mannen, vrouwen en zelfs de paar kinderen proberen zich niet eens verstaanbaar te maken. Ze zijn moe en nog steeds overstuurd van wat er die ochtend is gebeurd. Hoe hoger ze komen, hoe dichter de sneeuwvacht en hoe zwaarder het gedreun van de legervoertuigen. Eindelijk stoppen ze. *Aussteigen, bitte*. Het laatste stuk moeten ze te voet afleggen. Ze pakken hun bundels en koffers, en de mannen bieden beleefd aan de vrouwen te helpen sjouwen. De duisternis valt en ook al belemmert de sneeuw het zicht, toch tekenen de ruige, rotsachtige pieken van de Dolomieten zich duidelijk af in de schemering.

Gelukkig is het niet ver. Tussen het bos en het meer, het eenzame Lago di Braies, wordt een langwerpige, natuurstenen gebouw zichtbaar. De voordeur staat open en Emma Heiss-Hellensteiner, de eigenaresse van Hotel Pragser Wildsee, ontvangt het gezelschap hartelijk, alsof ze langverwachte gasten zijn. Iedereen krijgt een kaartje met daarop het nummer van de kamer die hem of haar is toegewezen. En dan te bedenken

dat het gebouw pas enkele uren daarvoor door drie wrevelige Wehrmachtsoldaten op bevel van hogerhand is ontruimd.

Zelden heeft het eerbiedwaardige hotel in het Hochpustertal in Zuid-Tirol zo'n verscheidenheid aan gerenommeerde, internationale gasten verwelkomd als op deze laatste dag van april in het jaar 1945. Ze dragen geen bontmantels, iets wat vanwege de lage temperatuur op 1400 meter hoogte geen overbodige luxe zou zijn geweest, ze hebben vrijwel geen bagage bij zich en geen bedienden. Ze bezitten nauwelijks meer dan wat ze aan hebben: vuile uniformjassen, provisorisch opgelapte broeken, versleten mantels, zoveel mogelijk dikke, wollen truien onder oude jassen, kapotte schoenen. Ook al lijken ze door hun afgedragen kleding en hun door ellende en ontberingen getekende gezichten uiterlijk op elkaar, toch kunnen de leden van dit illustere gezelschap niet meer van elkaar verschillen: er zijn voormalige hoge ambtenaren uit Oostenrijk, Hongarije en Frankrijk bij, door Hitler afgezette ministers en generaals, Duitse aristocraten en grootindustriëlen, officieren van de Wehrmacht, het Rode Leger en de Royal Air Force, theologen, Britse spionnen en familieleden van de aanslagplegers van 20 juli 1944. Terwijl hun nationale legers de laatste veldslagen van de Tweede Wereldoorlog uitvechten, delen deze mensen een gemeenschappelijk lot. Tot vanochtend waren ze allemaal gevangenen van de nazi's, door Himmlers trawanten als gijzelaar naar de Alpen gedeporteerd en uiteindelijk na een werkelijk spectaculaire actie van de Wehrmacht uit handen van de SS bevrijd.

In het dal is de lente al duidelijk zichtbaar, maar bij de Pragser Wildsee ligt nog een dik pak sneeuw. De witte pieken van de Dolomieten weerspiegelen in het heldere water van het bergmeer – een schilderachtig, maar ijzig plaatje. Afgezien van inkwartiering door Wehrmachtsoldaten had niemand in dit jaargetijde op 'echte' gasten gerekend. De kamers zijn ijskoud en de meeste hebben niet eens verwarming, aangezien het seizoen hier op zijn vroegst in juni begint. Sommige gasten, zoals

Martin Niemöller, de bekende predikant van de *Bekennende Kirche*, hebben veel last van de kou. *Veel geruzie vanwege kamerwisselingen, tijden waarop de kachel aan mag, sneeuw, enzovoorts*,¹ schrijft hij in zijn dagboek. Maar voor de meeste anderen, van wie sommigen maanden- of zelfs jarenlang opgesloten hebben gezeten in kampen, achter prikkeldraad, is het schilderachtige hotel ondanks de paar ongemakken een paradijs. De groep bestaat uit 139 personen met zeventien verschillende nationaliteiten.

Ze kunnen eten zoveel ze willen, ook al moeten ze dat bij gebrek aan personeel zelf klaarmaken. Ze kunnen slapen in een echt bed, kunnen zich wassen, wandelingen maken en tot rust komen in het kapelletje bij het meer. Bovendien behandelen de plaatselijke bevolking en de Wehrmachtsoldaten hen uiterst vriendelijk en respectvol. Ze genieten van het feit dat ze ongestoord met elkaar kunnen praten, iets wat in de periode voor de uitruil ten strengste verboden was.

Hun gemeenschap is nog pril. Ze hebben in verschillende samenstellingen in gevangnissen en concentratiekampen gezeten, totdat ze uiteindelijk samen vanuit Innsbruck met bussen over de Brennerpas naar Zuid-Tirol zijn gebracht, naar de Alpen – het laatste bastion van het Derde Rijk. In de zenuwslopende laatste dagen in gevangenschap hebben onderlinge rivaliteit tussen de verschillende nationaliteiten en sluimerend wantrouwen jegens met name de gevangenen in legeruniform plaatsgemaakt voor een gevoel van saamhorigheid – vooral omdat het uiteindelijk Duitse soldaten waren en nog geen Amerikanen die hen uit de klauwen van de SS bevrijd hebben.

De dagen aan de Pragser Wildsee ervaren ze als een adem-pauze voordat het einde van de oorlog hen alsnog zal verdelen in overwinnaars en verliezers, in Fransen, Engelsen, Denen, Italianen aan de ene kant en Duitsers aan de andere kant. Langzaam maar zeker valt de spanning van hen af, net zoals de angst die ze de afgelopen weken hebben gevoeld om alsnog door de SS-bewakers geliquideerd te worden. Emma Heiss

schenkt haar gasten grootmoedig de laatste resten uit haar wijnkelder en haar gastvrijheid montert zelfs Martin Niemöller op. Ook cabaretière Isa Vermehren zorgt 's avonds in de foyer met haar liedjes voor een ontspannen, ja zelfs vrolijke atmosfeer.

Ook al zijn ze bevrijd, vrij zijn ze nog niet – en het valt de meesten van hen zwaar om het geduld te bewaren nu de definitieve ineenstorting van het Rijk nog slechts een kwestie van dagen kan zijn. De Wehrmacht wil hen echter als groep uitleveren aan de Amerikanen. Niet alleen de SS vormt een onzekere factor, ook de Italiaanse partizanen, die zo vlak voor de Duitse capitulatie in Italië steeds vaker hun schuilplaatsen in de bergen verlaten en in grote aantallen afdalen naar de dorpen, is er veel aan gelegen deze prominente groep gevangenen in handen te krijgen. Daarom wordt het hotel tot de intocht van de Amerikanen door Duitse soldaten bewaakt. De Italiaanse generaal Sante Garibaldi, een kleinzoon van de beroemde vrijheidstrijder, heeft zich al bij de partizanen aangesloten.

Ook Wassilij Kokorin, een neef van Molotow, de minister van Buitenlandse Zaken van de Sovjet-Unie, laat zich na jaren van gevangenschap door niets meer tegenhouden. Hij wil proberen zijn vroegere legerenheid te bereiken, en zelfs zijn metgezellen kunnen hem niet van dat idee afbrengen. De gedachte om door *de hoer Engeland*² te worden bevrijd, is voor hem onverdraaglijk. Bovendien zouden zijn oom en Stalin het hem nooit vergeven, zegt hij bij het afscheid. Hij sluit zich aan bij communistische partizanen, die hem in een berghut verstopt houden. Daar overlijdt hij niet veel later door gebrek aan medische voorzieningen aan gangreen, nadat door de kou oude vrieswonden zijn opengesprongen.

Met hulp van de Wehrmacht en de enorme inzet van Emma Heiss, maar vooral ook door het organisatorische talent van enkele van de bevrijde officieren, lukt het om de bevoorrading en daarmee de sfeer binnen de heterogene groep enigszins acceptabel te houden. Er komen schema's voor keukendiensten en er worden houtrantsoenen toebedeeld – waarbij de hout-

en de wijnvoorraad echter sneller slinken dan tevoren ingeschat was. De gasten krijgen allemaal een stukje papier waarop ze kunnen aangeven waaraan ze het meeste behoefte hebben. Prins Philipp von Hessen noteert niet alleen een koffer, maar ook een compleet nieuwe garderobe, inclusief schoenen maat 43. Ook Fabian von Schlabrendorff heeft vooral nieuwe kleding nodig, terwijl Hitlers vroegere minister van Economische Zaken Hjalmar Schacht bescheiden noteert: *Zodra de ergste noden zijn gelenigd, zou ik graag een nieuwe onderbroek hebben. Ik heb er één.*³

De vijftienjarige Anna-Luise, door iedereen Ännerle genoemd, heeft ook maar één wens: potlood en papier. Ze is een dochter van Cäsar von Hofacker, een neef van Von Stauffenberg. Hij behoorde tot de samenzweerders van de aanslag van 20 juli, is maandenlang gemarteld en later geëxecuteerd. Met haar moeder en haar anderhalf jaar oudere broer Eberhard is Ännerle vlak na de aanslag als familielid van Von Hofacker gevangengezet in München. Na een barre tocht dwars door het Reuzengebergte zijn ze uiteindelijk terechtgekomen in concentratiekamp Stutthof bij Danzig (Gdansk), om vervolgens midden in de winter via Buchenwald en Dachau naar de Prager Wildsee te worden vervoerd.

Terwijl Eberhard nieuwsgierig en op avontuur belust rondzwerft in het hotel, zoekt Ännerle vaak de stilte van haar kamer op. Ze voelt sterk de behoefte om op te schrijven wat ze in de afgelopen negen maanden heeft beleefd: gevangenschap, concentratiekampen, gescheiden worden van haar jongere broer en zusjes, ziekte, dood en transport. Ze wil alles vastleggen om niets te vergeten en om het later met de drie 'kleintjes' – Christa, Alfred en Liselotte – te kunnen delen, getuigenis af te leggen en misschien ook wel om haar ervaringen te verwerken. Tijdens haar verblijf in gevangenschappen en concentratiekampen durfde ze geen dagboek bij te houden, doodsbang dat haar aantekeningen ontdekt en tegen haar en haar familie gebruikt zouden worden. Maar nu is ze vrij om te zeggen en te schrijven

wat ze wil en hoeft ze niet langer bang te zijn voor de SS-bewakers.

Als ze alleen in haar koude kamertje zit, bladert ze door het kleine, in rood leer gebonden notitieboekje en aarzelt toch. Waar moet ze beginnen? Wat kan ze vertellen over het drama dat haar familie van de ene op de andere dag uit elkaar heeft gerukt? En waarmee eindigen? Met de bevrijding, de opluchting om na dagen van angst niet alsnog door de SS vermoord te worden? Ze zijn nog steeds niet thuis, ze hebben nog steeds taal noch teken ontvangen van hun broer en zusjes, weten niet eens waar ze naar hen op zoek moeten gaan in het totaal verwoeste Duitsland. Misschien zijn ze wel dood.

Nee, het drama is nog lang niet afgelopen. Wat Ännerle wel kan opschrijven, is hoe het allemaal begon, eind juli 1944 in een dorpje in Oberbayern, waar ze het liefst zo snel mogelijk naar terug wil. Vastberaden veegt ze haar bruine haar uit het gezicht en schrijft met grote, precieze letters:

Dagboek van
Anna-Luise
von Hofacker
1944 - 45.

Ze kleurt de letters een voor een zorgvuldig in, slaat dan de bladzijde om en gaat verder:

Onze tijd in de gevangenis

In dit boekje wil ik het hebben over de moeilijke tijd die achter ons ligt. Op 20 juli 1944 pleegde kolonel Claus Schenk graaf von Stauffenberg, een neef van papa, een aanslag op de Führer. Bij de voorbereidingen waren niet alleen bijna alle hoge militairen betrokken die door Hitler in de oorlog waren ontslagen maar ook honderden andere Duitse officieren en burgers. Dat wilde de regering natuurlijk niet toegeven en dus werd in de kranten alleen gespro-

ken over een onbeduidend groepje officieren, dat al in de nacht na de aanslag door de executie van Claus von Stauffenberg en enkele anderen onschadelijk was gemaakt. Op 21 juli hoorde ik van mama dat papa ook bij de aanslag betrokken was en dat zijn leven op het spel stond. Alle brieven die papa in het laatste jaar had geschreven en waarin mogelijk belastende informatie stond, werden verbrand. We verstopten alle kranten, zodat de jongere kinderen zo min mogelijk van de onrust meekregen. Het was meer dan afschuwelijk. Op 26 juli kwam een lid van de Gestapo dat Wagner heette samen met een politieagent huiszoeking bij ons doen. Met knikkende knieën liet mama hen binnen, maar gelukkig vonden ze niet meer dan een paar onbeduidende brieven van papa.⁴

Ännerle staart naar buiten, naar de met sneeuw bedekte dennen. Opeens lijkt alles weer zo kortgeleden. De huiszoeking, de arrestatie vier dagen later, maar ook de tijd daarvoor, alle jaren aan de Simssee. Haar door heimwee geplaagde herinneringen zijn samengevloeid tot het beeld van een onbekommerde jeugd. Ännerle weet best dat dat beeld niet helemaal klopt. Ze wrijft haar verkleumde vingers, pakt het schriftje en gaat naar de gemeenschappelijke ruimte, die ze delen met leden van de familie Von Stauffenberg – sippengevangenen zoals zijzelf, mensen die alleen vanwege het feit dat ze familie zijn van een prominent persoon, gevangen zijn gezet. De ruimte heeft het grote voordeel dat er een kachel staat en dat het uitzicht op het meer en de toppen van de omringende bergen geweldig is, ook al rijzen ze hier veel dichterbij en ook veel bedreigender op dan de Kampenwand of de Heuberg thuis.

‘Springlevend en inspirerend voorbeeld van de moed en het geloof van één gezin. Een krachtige aansporing om elkaar en onze kinderen te leren het kwade te keren en niet alleen voor jezelf te gaan.’

BEATRICE DE GRAAF,
HOGLERAAR EN
TERRORISME-
DESKUNDIGE

Valerie Riedesel schetst op basis van het dagboek van haar moeder Anna-Luise en vele andere documenten de aangrijpende familiegeschiedenis van een gezin dat het wraakprogramma van Himmler overleefde.

Na een aanslag op Hitler wordt een van de belangrijkste samenzweerders, Cäsar von Hofacker, gearresteerd. Niet lang daarna worden zijn vrouw en hun kinderen door de SS opgepakt en wreed van elkaar gescheiden. De moeder en de twee oudste kinderen, Anna-Luise en Eberhard, worden van het ene naar het andere concentratiekamp verplaatst. De jongere kinderen gaan naar een streng bewaakt weeshuis, waar ze een andere naam krijgen en niet met elkaar mogen praten. Niemand mag weten wie deze ‘nevelkinderen’ werkelijk zijn...

Valerie Riedesel is de dochter van Anna-Luise von Hofacker. Ze had inzage in talloze unieke familie-documenten, onder andere in het dagboek van haar moeders zusje, ‘nevelkind’ Christa.

